

1. PROBLEMES RELACIONATS AMB LA SALUT MENTAL. IMMIGRACIÓ I TREBALL

VÍCTOR HERNÁNDEZ I ESPINOSA, psico-analista
RAMON BASSOLS I PARÉS, psico-analista
JOSEP CLUSA I MATINERO, psiquiatre
JORDI SALES I TORRANDELL, psiquiatre
(Barcelona)

Introducció

El que defineix l'evolució de la situació psiquiàtrica d'aquestes darreres dècades al nostre país és que, mentre la demanda d'atencions psiquiàtriques —i psicològiques— ha experimentat una marcada inflexió, en el sentit d'un augment de peticions d'assistència i d'un canvi molt substantiu en la qualitat d'aquestes peticions, el dispositiu o xarxa assistencial, terapèutica i profilàctica s'ha mantingut molt enrera de les necessitats sorgides, i fins i tot (per exemple pel que fa a l'índex de llits psiquiàtrics) per sota del nivell d'abans de la guerra en alguns aspectes.

Sense aturar-nos a quantificar detalladament aquestes consideracions —que, d'altra banda, són tractades en un altre lloc d'aquesta taula rodona— creiem que molts dels aspectes que després desenvoluparem (família, immigració, treball, etc.), lligats al tipus particular de creixement econòmic que ha sofert el nostre país, han donat lloc a transformacions en els modes de vida i de cultura de la gent, una de les formes patològiques d'expressió més caracteritzada dels quals la constitueix el patiment psicològic. Tot això s'ha traduït, com dèiem més amunt, en un increment de les peticions d'intervencions psiquiàtriques, no tan sols referides a les formes més greus de trastorns mentals que antany constituïen la clientela de l'alienista, sinó que progressivament aquestes demandes s'han ampliat a les formes més lleugeres d'alteracions psíquiques (neurosis) i també als trastorns del comportament i del rendiment mental. L'augment en el nombre de psiquiatres i en les tendències quant a l'orientació doctrinal seria el reflex d'aquesta evolució (alhora que influiria en el seu procés fins al punt que també entre nosaltres hauríem d'estar alerta per a vorejar els perills del «reduccionisme psiquiàtritzant» de molts problemes socials). En aquest sentit fóra interessant d'estudiar amb deteniment, posant en relleu les interrelacions entre el canvi social i el canvi ideològic o cultural i polític, l'evolució dels corrents de pensament psiquiàtric durant tot el període del franquisme. Probablement aquestes relacions es posarien més

de manifest durant les etapes més radicalment autàrtiques. Resta a fer un estudi seriós que ens situés en totes les seves dimensions l'evolució soferta a partir de l'època de Mira i López durant la República —creació de la primera càtedra de psiquiatria dins la Universitat Autònoma, traducció i publicació de les obres de Freud, creació del primer centre a nivell municipal de psicologia i psicotècnia, etc.— fins a la situació actual en què, després de tota una llarga, empobrida i esterilitzant psiquiatria oficial, primer mecànicament organicista i després fenomenològica i existencial, s'ha finalment tornat a obrir als moderns corrents del pensament psiquiàtric: psicoanàlisi, neoconductisme, «antipsiquiatria».

A aquests canvis profunds que s'han produït en l'àmbit social quant al fenòmen psiquiàtric, no ha correspost la posada en marxa d'estructures adients per part de l'organització sanitària pública. Remarquem-ne algun dels trets més característics:

1) A nivell oficial no existeix la psiquiatria infantil. Això es reflecteix en el fet que no hi ha centres diferenciats per al diagnòstic, orientació i hospitalització dels nens amb problemes, i que, fàcticament, és tan sols a través de les ajudes a «subnormals» que es pot plantejar un intent d'arribar a la població infantil amb problemes psíquics.

2) Gairebé no existeixen centres d'Higiene Mental, i els pocs que funcionen porten una vida esmorteïda, més dirigida a la consulta psiquiàtrica que no pas a una tasca preventiva de la salut mental, incidint dins la vida de la comunitat.

3) Totes les atencions psiquiàtriques ambulatòries han de fer-se o bé a través dels dispensaris de psiquiatria que s'han anat creant en alguns grans hospitals o bé a través de les multitudinàries consultes de neuropsiquiatria de la Seguretat Social, on tots sabem que el neuròleg o psiquiatre —ja que actualment la neuropsiquiatria no té raó d'existir— es troba isolat (on és el psicòleg i l'assistenta social?) i ha de rebre trenta o quaranta sol·licituds d'ajuda ja que se li destinen 25.380 titulars de cartilles.

4) Per part de l'I.N.P. els problemes psiquiàtrics han estat enfocats amb una total manca d'interès, malgrat que es consideri que una bona part dels malalts que acudeixen al metge de capçalera pateixen de problemes psíquics més o menys aparents. Aquest desinterès es manifesta en el fet que continua desentenent-se del finançament de l'hospitalització psiquiàtrica, amb què l'individu (el treballador) ha d'acollir-se a la beneficència municipal o provincial. També existeix la falta d'equip que permeti tant un estudi de la personalitat del cas com una ajuda terapèutica adequada (psicoteràpia, rehabilitació, teràpia comunitària, etc.).

5) L'índex de llits psiquiàtrics propugnat per l'O.M.S. és de tres llits per cent habitants, mentre que per a tot el Principat tan sols en tenim un i mig per cent, i Barcelona-província es troba fins i tot per sota d'aquesta xifra (l'any 1975 la Diputació no va poder satisfer cinc mil sol·licituds d'hospitalització que s'havien cursat).

6) Els centres psiquiàtrics, que encara podem anomenar manicomis, són la gran majoria vells, massa grans (dupliquen gairebé en tots els casos els 300-500 llits que recomanen els experts), sense el mínim de personal auxiliar qualificat i carents de tota mena d'estructures, a mig camí entre la vida ciutadana i l'internament: residències especials, tallers protegits, clubs per a ex-malalts, serveis de post-cura, etc.

És més significatiu i posa més en relleu la gran penúria, a nivell de país subdesenvolupat, la manca d'aquestes estructures intermèdies que no el fet de posseir un baix índex llit/habitant, ja que la tendència actual és de procurar, sempre que sigui possible, d'assistir el malalt dins el seu medi ambient. Malgrat això, l'únic centre situat dins la ciutat de Barcelona (l'Institut Mental de la Santa Creu) es troba amenaçat de desaparició després que la meitat de l'edifici ha estat ja enderrocat (per fer-hi pisos!).

Concepte de salut mental

Dins la defectuosa i subdesenvolupada assistència psiquiàtrica que hem esmentat, volem remarcar un altre problema: la psiquiatria oficial, migrada i amb orientacions ja superades d'allò que és el fet psiquiàtric, continua centrada bàsicament en el tractament simptomàtic del trastorn mental i el simple ingrés i assistència del malalt en els centres manicomials.

Aquests dispositius d'assistència que corresponen a concepcions ja periclitades es troben en conflicte amb la realitat del pensament psiquiàtric català, en l'actualitat clarament influït per les noves orientacions dinàmiques i socials, que signifiquen una nova forma de concebre la salut mental, no tan sols com una absència de malaltia sinó —com diu l'O.M.S.— com un estat de benestar físic, mental i social que permeti la realització creadora de l'individu, en els diversos estadis de la seva vida.

Concebuda així la salut mental, a la psiquiatria li pertoca un nou enfocament del seu camp d'acció, tant des del punt de vista preventiu com del rehabilitador. El major coneixement del desenvolupament de la personalitat i els seus conflictes, així com les repercussions que té per a la salut mental de l'adult el fet que el nen hagi resolt com més sanament millor les crisis evolutives, ha centrat l'atenció sobre la psicologia i psiquiatria infantils i ha produït un enriquiment a nivell teòric i conceptual que ha desvetllat una sensibilització en els professionals més en contacte amb la problemàtica de l'infant i de la salut mental (internistes, pediatres, educadors, mestres, psicòlegs, sociòlegs, etc.) que contrasta amb la falta de ressò que aquestes preocupacions han tingut en l'àmbit oficial, amb la consegüent manca de mesures polítiques i de planificació assistencial efectiva.

D'acord amb el criteri de salut mental exposat, la nova psiquiatria

(social) sobrepassa els límits del seu redós mèdic tradicional, centrat en l'establiment, i insereix la seva preocupació per la salut dins la comunitat, i s'hi insereix ella mateixa, superant l'aïllament en què s'havia captint com a especialitat mèdica.

Les transformacions de la nostra societat i la salut mental

Les transformacions socials del nostre país produïdes per un creixement econòmic de caire capitalista oligàrquic, tema tractat ja en aquesta taula, incideixen indubtablement en la salut mental tal com l'hem definida. Nosaltres ens limitarem a algunes consideracions entorn d'aspectes que, a criteri nostre, tenen una repercussió més directa sobre la salut mental. Tanmateix, encara que ambdós conceptes estiguin molt relacionats, creiem convenient de diferenciar entre factors que afecten la personalitat infantil en el seu desenvolupament i que, per tant, influeixen en la formació de les estructures mentals bàsiques, i factors que hi incideixen posteriorment i són motiu de patiment mental.

Entre els primers destacariem els referents a la vida familiar, en la qual estan naturalment contingudes les primeres experiències del nadó, especialment pel que fa a la relació mare-nen. Aquesta està evidentment modificada per la progressiva incorporació de la dona al procés de treball que, en línies generals, en afectar les possibilitats de la mare de tenir cura del seu fill, principalment durant el període de lactància, dificulta la satisfacció de necessitats afectives de la mare i del nadó i afavoreix l'elaboració de les conseqüents ansietats.

Creiem indispensable, des de l'angle de la salut mental, de respectar el dret de la mare a tenir cura ella mateixa del seu fill durant el període de lactància i a obtenir de la societat tot l'ajut i la protecció per al dit fi (protecció a la mare en general i específicament a la mare que treballa). Capítol especial seria el de les mares especialment necessitades d'aquesta protecció social, com és ara les mares solteres.

Estem assistint actualment a un moviment que s'interessa per l'organització de guarderies. Aquestes són efectivament una gran ajuda per a les mares que treballen, però sempre que no siguin, com àdhuc algunes s'autodenominen, simples «parkings» de nens, sinó establiments altament organitzats, especialitzats i protegits per l'Estat al servei de la salut mental de mares i nens i havent d'estar integrats dins una planificació general d'ajuda a la mare que treballa.

També és evident que, per a mantenir-se dins una adaptació a la realitat que permeti a la família de gaudir del benestar físic, mental i social que defineix la salut mental, és necessària una planificació familiar que no abandoni a l'atzar, a la ignorància o a la influència de factors irracionals la composició i l'estructura de la família. La planificació racional

permet de prevenir la ulterior aplicació de mesures més desesperades i molt més disruptives psicològicament, com és ara l'avortament, l'abandó familiar, etc., si no es vol fer front als problemes inherents a l'infant no desitjat.

Les transformacions socials que esmentarem més endavant en parlar del treball han modificat críticament la situació dels adolescents i dels joves, que es troben en plena crisi d'identitat mancats de la protecció que suposava abans l'estructura familiar paternalista, estimulats a participar més lliurement en la vida social, però alhora sense poder disposar de canals adequats per a portar-ho a terme. El fenomen del constant increment de diverses formes de delinqüència entre els joves, així com la difusió de les drogues, són signe evident de la gravetat del panorama que descrivim.

El procés de la industrialització, en forma creixent i concentrada, ha comportat una organització de la vida comunitària directament relacionada amb aquest fenomen (desplaçaments de grans masses a la ciutat amb desarrelaments culturals i lingüístics; ràpida, desordenada i caòtica expansió de les ciutats sense una adequada planificació dels equipaments i serveis col·lectius, etc.).

Totes aquestes transformacions que ha sofert la nostra societat, en major grau aquests darrers anys i d'una forma passiva, ja que no ha pogut fer sentir la seva veu a nivell dels òrgans de decisió política i ciutadana, s'han imprès i han pertorbat la relació de la persona amb el seu món, bo i imposant-li tota una tasca mental per tal de poder conservar la seva identitat i integració personal, cosa que ha estat afavorida i reforçada pel fet que tot aquest procés s'ha efectuat sota el domini d'un Estat autocràtic davant el qual el ciutadà s'ha sentit anul·lat i sense poder afirmar els seus interessos i defensar el seu pensament. La influència massiva de les tècniques cada vegada més perfeccionades de persuasió i control psicològic de la gent ha redundat en una major incidència de les formes de comportament rutinari i despersonalitzat (anomia, societat de consum).

Concretant-nos directament al procés del treball, aquest, en absorbir actualment la major part de les energies i del temps de què disposa la persona en el seu període de vigília, adquireix una significació bàsica dins la salut mental. El treball és un fenomen típicament humà en el qual l'home entra en contacte amb la realitat externa, a la qual transforma, ensems que, mitjançant la seva praxi, es transforma ell mateix. Ja a partir del naixement l'activitat de l'ésser humà —joc funcional en les primeres etapes, jocs imitatius després, jocs organitzats en estadis més posteriors, etcètera— és una expressió i una possibilitat d'elaboració de les ansietats, alhora que un mitjà d'aprenentatge de noves formes de relació. El treball se situaria al cim d'aquests processos d'acció humana, tenint com a fi específic l'obtenció de nous productes i el poder proporcionar gaudis

tant durant el procés de producció com amb la consecució de la finalitat cercada.

Lamentablement, les característiques del treball de gran part de la nostra població són definides per: treball assalariat imposat com a necessitat ineludible per a poder atendre les necessitats bàsiques, vitals i socials dins un procés de producció on els màxims valors que es busquen són l'augment del rendiment, on el treball humà queda fragmentat dins la cadena de fabricació i on l'obrer resta estranyat del producte i, a més a més, s'intenta suprimir les seves capacitats creadores dictant-li les diverses operacions que ha d'executar amb el propòsit d'automatitzar-les i evitar les seves iniciatives. També, en estar allunyat dels òrgans de gestió de l'empresa, no pot aconseguir una visió de conjunt, amb què el seu treball no pot atènyer un ple sentit. Fins i tot la influència dels diversos corrents psicològics que s'han ocupat de la problemàtica de l'home en el treball ha estat efectuada amb una preocupació, més centrada en el procés de rendiment i d'adequació de l'home a la màquina, que no pas en el punt de vista de la salut mental del treballador (taylorisme, organització científica del treball, relacions humanes a l'empresa).

No és estrany, doncs, que davant aquesta organització social i política del món laboral, tota una patologia fins ara poc estudiada hagi adquirit una gran importància, principalment en les capes econòmicament més desproveïdes (sinistrosis, síndromes neurasteniformes amb patologia somàtica difusa, estats hipocondríacs i d'ansietat, etc.). D'altra banda, el món competitiu, on els comportaments «agressius» són altament valorats, crea una determinada patologia en els dirigents (*managers' disease*) que desemboca sovint en la somatització (infart de miocardi, hipertensió, úlceres, etc.).

No tan estrictament dins el camp de la patologia, sinó fent nova referència al concepte que hem sustentat de salut mental, veiem que aquesta és afectada per la nostra organització socio-econòmica, intrínsecament alienadora, on les forces no productives són marginades (disminuïts físics i mentals, persones d'edat avançada en nombre cada vegada més abundant a causa de l'allargament de la vida) alhora que tendeixen a ésser descurats tots els aspectes no directament relacionats amb el procés de producció: oci, temps lliure, etc., que perden el caràcter de fruïció i de creació que podien assolir.